

РОЗВІДКИ

УДК 908:01 (477.53)

Віталій Морозов

●

УЧАСТЬ ДВОРЯНСТВА ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПОРЕФОРМЕННОГО ПЕРІОДУ

У статті розглядається внесок представників дворянських родів Чернігівської губернії в розвиток редакційно-видавничої діяльності пореформеного періоду та окреслено основні здобутки О.О.Панчулідзева, К.Д.Ушинського, В.М.Білозерського, Ю.І.Ісаєнка, М.О.Домонтовича, О.М.Лазаревського, О.С.Лашкевича, Д.Я.Самоквасова, Б.М.Сторожевського та інші.

Актуальність теми. У сучасних умовах культурно-освітнього розвитку України посилюється інтерес наукової громадськості до поглибленого вивчення маловідомих сторінок історико-культурного життя країни та її регіонів. Історико-книгознавчі дослідження видавничої та інформаційно-бібліографічної діяльності представників чернігівського губернського дворянства, виявлення їх впливу на розвиток книговидання є важливою, але маловивченою ділянкою історичної науки.

Стаття присвячена характеристиці внеску представників дворянства Чернігівської губернії в розвиток редакційно-видавничої діяльності другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Тематика статті органічно пов'язана з багатьма комплексними проблемами, які досліджують розвиток та становлення культурно-освітніх процесів у 1861 – 1917 рр.

Окремі аспекти здобутків редакційно-видавничої діяльності представників чернігівського губернського дворянства свого часу **досліджували** О.М.Лазаревський, Г.О.Милорадович, А.В.Стороженко, Д.Д.Язиков, М.А.Кондрашов, В.Є.Бучневич, І.Ф.Павловський, М.М.Бородкін, О.В. Дроздова та інші.

Метою статті є характеристика видавничої та інформаційно-бібліографічної діяльності представників дворянства Чернігівської губернії другої половини ХІХ ст. – першої третини ХХ ст.

Хронологічні межі дослідження: друга половина ХІХ– перша третина ХХ ст. – період активізації видавничої та інформаційно-бібліографічної діяльності представників чернігівського губернського дворянства означеного періоду.

Виклад основного матеріалу. Представники дворянських родів Чернігівської губернії внесли свій посильний вклад у розвиток редакційно-видавничої діяльності пореформеного періоду. Так, вихідець з чернігівського губернського дворянства **Олексій Олександрович Панчулідзев** (1819 – 1888) 30 січня 1870 р. був призначений чернігівським губернатором [1]. У губернських літературних колах його вважали людиною ліберальною, яка прихильно ставилась до періодичних видань. За під-

---

© Морозов Віталій Володимирович – докторант кафедри історії для гуманітарних факультетів історичного факультету Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка.

тримки Олексія Олександровича в Чернігові побачило світ *«Особое прибавление к Черниговским губернским ведомостям»* під редакцією О. Тищинського [2].

До представників чернігівського губернського дворянства належав і відомий педагог **Костянтин Дмитрович Ушинський** (1824 – 1870) – засновник вітчизняної наукової педагогіки, редактор *«Журнала Министерства народного просвещения»* [3], який дякуючи йому, перетворився на солідний педагогічний журнал та чутливо реагував на нові течії та віяння у галузі народної освіти.

До редакційно-видавничої діяльності пореформеного періоду був залучений і **Василь Михайлович Білозерський** (1823–1899) [4], який протягом 1861-62 рр. редагував журнал *«Основа»*.

«Основа» була першим українським суспільно-політичним і літературно-мистецьким журналом та науково-літературним щомісячником. Він виходив щомісячно з січня 1861 року по жовтень 1862 року у Петербурзі, частина матеріалів друкувалася російською мовою. В 1861 р. (кн. I – XII) на сторінках журналу за редакцією Василя Білозерського вийшла збірка віршів Тараса Шевченка, друкowana під заголовком *«Кобзар»*. Вірші, які також називають четвертим виданням *«Кобзаря»*, були опубліковані частково безпосередньо перед, а частково – після смерті Тараса Шевченка в 1861 році.

Журнал обстоював право української нації на вільний і всебічний розвиток. На його сторінках друкувалися твори художньої літератури, праці з історії, бібліографії, документи, спогади, літературна критика і публіцистика, рецензії тощо. *«Основа»*, як перший український суспільно-політичний та науково-літературний журнал, мала великий вплив на культурно-літературний процес і сприяла зростанню національної свідомості та національно-визвольного руху в Україні.

Свій вклад у розвиток редакційно-видавничої діяльності пореформеного періоду здійснив і представник дворянства Чернігівської губернії **Юхим Іларіонович Ісаєнко** (1826 – ?). Крім викладацької діяльності, він займав і посаду редактора неофіційної частини *«Полтавских епархиальных ведомостей»* (1870–1875) [5].

Величезна кількість парафій, впорядкування внутрішнього становища Церкви, необхідність оперативного донесення інформації до читача, масового та оперативного реагування на події світського й релігійного життя, намагання сприяти підвищенню освітнього рівня священиків і церковного кліру – ось ті основні причини, що зумовили появу *«Епархиальных ведомостей»*.

У 1863 р. було розпочато випуск абсолютно нового видання під назвою *«Полтавские епархиальные ведомости»*. У світ часопис вийшов 1 січня 1863 р. Він був другим після *«Полтавских губернских ведомостей»* офіційним виданням на території Полтавської губернії та відіграв величезну роль у донесенні до широких мас необхідної інформації як офіційної, так і з різних галузей знань.

Відчуваючи недостатність спеціальної богословської літератури і прагнучи допомогти священикам на місцях у тлумаченні Святого Письма, *«Ведомости»* на своїх сторінках публікували матеріали, в яких роз'яснювали різноманітні псалми, окремі розділи Євангелія, Книги пророків і т.п. Певна кількість публікацій видання була спрямована на пошанування пам'яті визначних особистостей та учасників – мирян і духовних осіб.

Військовий історик **Михайло Олексійович Домонтович** (1830–1902) також належав до чернігівського губернського дворянства. 8 листопада 1881 р. він був призначений позаштатним членом військово-навчального комітету та головою військово-історичної комісії з опису російсько-турецької війни 1877-1878 рр. [6].

Військово-історичні комісії були створені для складання офіційної історії війн. Відповідна комісія для опису російсько-турецької війни 1877-78 рр. була заснована в 1879 р. при Головному штабі (з 1905-го – при головному управлінні генштабу). У 1886 р. складання опису війни на Кавказькому театрі було передано військово-історичному відділу штабу Кавказького військового округу. В 1911 р. комісія закінчила свою роботу і була ліквідована. Всього за 1898 – 1913 рр. були видані *«Описание русско-турецкой войны 1877 – 1878 гг. на Балканском полуострове»* (1901 – 16 рр.,

в 9 т., 14 книг), «*Особое прибавление*» (вип. 1 – 6, 1899 – 1911 рр.), дипломатичні документи, листування царя з головнокомандуючим і генералом Е. І. Тотлебенем, секретні матеріали з планом війни, повідомлення військових агентів [7].

Відомий дослідник української старовини **Олександр Матвійович Лазаревський** (1834 – 1902) навчався на історико-філологічному факультеті Санкт-Петербурзького університету. Під його редакцією вийшло кілька видань часопису «*Киевской старинь*» [8]. Також ним було складено ґрунтовний опис та каталог журнальних статей і брошур з історії України.

Під редакцією Олександра Матвійовича вийшли такі унікальні розвідки, як «*Обозрение Румянцевской описи Малороссии*», Чернигов, 1866 – 85), «*Описание Черниговского наместничества*» Д. Пашенка (Записки Черниговского губернского статистического комитета. – Кн. 2, приложение), «*Сулиминский архив*» (Київ, 1884), «*Мотыжинский архив*» (Київ, 1890); «*Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка*» (Чернигов, 1892).

Представник чернігівського губернського дворянства **Олександр Степанович Лашкевич** (1842 – 1889) був редактором та видавцем журналу «*Киевская старина*». На початку 1886 р. він переселився з Новозибківського повіту Чернігівської губернії до Києва, а через 2 роки він почав займатися виданням чергових номерів вищезгаданого історико-мистецького літопису.

Олександр Степанович, не шкодуючи своїх особистих коштів і жертвуючи журналу власними інтересами, залучав кращих співробітників та підняв престиж журналу, присвятивши його сторінки цікавим розвідкам з місцевої історії та з'ясуванню характерних особливостей народного світогляду [9].

Дмитро Якович Самоквасов (1843 – 1911) також належав до представників чернігівського губернського дворянства. Будучи керівником Московського архіву міністерства юстиції (ММЮ) [10], він намагався активізувати роботу по систематизації цього великого архіву та створити його опис. За час перебування Дмитра Яковича на цій посаді було випущено 8 томів видання «*Описания документов и бумаг ММЮ*» [11].

Представник чернігівського губернського дворянства **Борис Миколайович Сторожевський** (1850 – 1898) свого часу закінчив курс юридичних наук в Київському університеті. Певний час займав посаду редактора газети «*Киевлянин*», а в 1881 – 1882 рр. видавав газету «*Подольский листок*» [12].

Газета «Киевлянин» видавалася в Києві з 1864 по 1919 рр. та виходила на російській мові з 1864 по 1879 рр. три рази на тиждень, а з 1879 по 1919 рр. – щодня. Вона була однією з найбільших газет в Росії в 1890-х рр., а її тираж становив від 2 до 5 тисяч екземплярів. Засновником газети був професор Київського університету, історик В.Я. Шульгін (1822-1879), а редактором з 1879 по 1913 рр. був професор Київського університету, економіст Д.І.Піхна.

Газета регулярно публікувала літературні нариси і есе, полемічні замітки, пропозиції щодо реорганізації господарського та суспільного життя реформаторського характеру.

Дмитро Миколайович Цертелєв (1852 – 1911) протягом короткого часу займався виданням журналу «*Дело*» [13], а в 1890 р. заснував новий щомісячний журнал «*Русское обозрение*», яким керував протягом трьох років. Журнал «Дело» був логічним продовженням часопису «*Русское слово*», ліквідованого в 1866 р.

Представник чернігівського губернського дворянства **Володимир Павлович Наumenко** (1852 – 1919) зарекомендував себе талановитим журналістом, філологом та педагогом. В 1893 р. його було призначено редактором історико-культурного літопису «*Киевская старина*».

Андрій Володимирович Стороженко (1857 – 1919) також був вихідцем з дворянського роду чернігівської губернії. З 1882 р. він працював редактором у «*Славянском ежегоднике*», який публікував на своїх сторінках статті, присвячені проблемам зі слов'янознавства. А з 1902 по 1910 рр. Андрій Володимирович займався підготовкою та видання багатотомного «*Фамільного архива Стороженко*».

Висновки. Отже, в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. публікації наукових праць, історико-краєзнавчих досліджень сприяли документальному та інформаційному забезпеченню розвитку вітчизняної бібліографії.

Редакційна видавнича діяльність представників чернігівського губерньського дворянства означеного періоду сприяла пробудженню, формуванню національної та політичної свідомості народу. Наслідком їх інформаційно-бібліографічної діяльності стало створення бібліографічної продукції у вигляді списків використаних літературних джерел, подання скорочень, доповнень і поправок до викладеного матеріалу, додатків, каталогів, описів, реєстрів, покажчиків.

1. Олексій Олександрович Панчулідзев (1819 – 1888) як керівник величезної губернії розумів значення в її житті залізничного сполучення. У 1870 р. було здано в експлуатацію Курсько-Київську, в 1873 р. – Любаво-Роменську залізницю. При Панчулідзеві у Чернігові розпочалося будівництво водогону.

2. Олександр Амфіанович Тишинський (1835 – 1896) – один з фундаторів Чернігівської громадської бібліотеки (тепер обласна універсальна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка) та співробітник періодичних видань «Основи», «Чернігівського листка», «Зорі» і «Дзвінка».

3. **«Журнал Министерства народного просвещения»** виходив щомісяця з 1834 р. Веде свій початок з 1803 р. від видання «Периодическое сочинение об успехах народного просвещения» (СПб., 1803 – 1819). Згодом журнал декілька раз змінював свою назву: «Журнал департамента народного просвещения» (СПб., 1821 – 1824), «Журнал Министерства народного просвещения» (СПб., 1834 – 1917). З 1860 по 1865 рр. був виключно педагогічним журналом.

4. Василь Михайлович Білозерський (1825 – 1899 р) – український громадсько-політичний і культурний діяч, журналіст. Разом з М. Костомаровим і М. Гулаком виступив організатором Кирило-Мефодіївського братства. Брав участь у створенні «Статуту Слов'янського братства св. Кирила і Мефодія». Був автором «Записки» – пояснень до статуту братства.

5. **«Полтавские епархиальные ведомости»** були офіційним друкованим органом Полтавського єпархіального управління, який виходив 1863 – 1919 рр. два рази на місяць. Складався з двох частин: офіційної та неофіційної. Остання містила статті з питань історії, культури, про окремі населені пункти, школи, архітектурні об'єкти тощо. У 1863 – 1895 рр. «Полтавские епархиальные ведомости» виходили з періодичністю 24 числа на рік (тобто двічі на місяць), у 1896 – 1913 – 36, у 1914 – 1919 рр. – 52 (щотижнево).

6. Військово-історичні комісії створювалися в Росії для складання офіційної історії воєн. 1) В.-к. і. за описом рос.-тур. війни 1877-78 рр. при Головному штабі; 2) У.-к. і. за описом російсько-японської війни 1904-05 рр. при Головному управлінні Генштабу; 3) Історична комісія з опису дій флоту в російсько-японській війні 1904-05 рр. при морському Генштабі.

7. **«Описание русско-турецкой войны 1877-1878 годов на Балканском полуострове»:** в 9 т., 4 т. прил., 8 т. атласов. – СПб., 1901–1914.

8. **«Киевская старина»** – історичний журнал, який виходив щомісяця в Києві в 1882 – 1906 рр. (російською мовою). Засновник і перший редактор – історик Ф. Р. Лебединцев. Публікував статті з історії, археології, етнографії, географії та літератури України, документи про видатних діячів української культури.

9. Исторический вестник. – 1890. – Кн. I.

10. Московський архів міністерства юстиції був утворений у 1852 р. шляхом об'єднання трьох самостійних історичних архівів, які перебували при московських департаментах Сенату: Розрядно-Сенатського, Московського державного архіву старих справ і Архіву колишніх вотчинних справ.

11. Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве министе-

ства юстиції; Документи Московського архіва Міністерства юстиції. Т. 1 / Сост. М.В. Довнар-Запольський. Т.І – ХХ.

12. **Подольський листок** – громадська й літературна газета. Видавалася в Кам'янці-Подільському. Виходила тричі на тиждень з січня 1881 року до лютого 1882 року. Видавець-редактор – Борис Сторожевський.

13. **«Дело»** – науково-літературний журнал, з 1869 р. – літературно-політичний журнал. Видавався в Санкт-Петербурзі з середини 1866 року по січень 1888 року.

В статье рассматривается вклад представителей дворянских родов Левобережной Украины в развитие редакционно-издательской деятельности пореформенного периода и определены основные достижения А.А. Панчулидзева, К.Д. Ушинского., В.М. Билозерского, Ю.И.Исаенко, М.А. Домонтовича, А.М. Лазаревского, А.С. Лашкевича, Д.Я. Самоквасова, Б.М. Сторожевского и др.

The article discusses the contribution of the representatives of noble families of the Left-bank Ukraine in the development of the publishing activity poreformenogo period and identified the main achievements of the K.D. Ushinskiy, V.M. Isaenko, M.A Domontovych, D.J. Samokvasov et al.

